

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 18

Київ – 2011

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Том X

Психологія навчання
Генетична психологія
Медична психологія

Випуск 18

Київ - 2011

УДК 159.9(05)

ISSN 2072-4772

ББК 88я5

А 43

*Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

*Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)*

Головний редактор

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С.Д. Максименко

Редакційна колегія:

Чепелєва Н.В., (заступник головного редактора) дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Моляко В.О.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Балл Г.О.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Боришевський М.Й.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смольсон М.Л.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Болтівець С.І.*, доктор психол. наук, професор; *Кокур О.М.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психол. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, ст. н. с.; *Кісарчук З.Г.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Семенова Р.О.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Чепи М.-Л.А.*, канд. психол. наук, ст. н. с.; *Куценко Г.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Слободяник Н.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 18. – 636 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

© Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2011

5. Loreman, T. Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom / T. Loreman, J.M Deppeler and D.H.P. Harvey. – Sydney : Allen & Unwin, 2005. – Chapter 12.

6. Spedding, S. Teachers as agents of change / S. Spedding, In P.J. Foreman (Ed.) Integration and inclusion in action. – Sydney : Harcourt Australia, 2001. – P. 391-429.

УДК 159.928

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ НА НЕЙРОДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПРОФЕСІЙНУ МОТИВАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Панасенко Н.М., Завадська Т.В.

В статті досліджено вплив емоційного вигорання на нейродинамічні характеристики вчителів та їх професійну мотивацію в залежності від етапу професійної майстерності. Більш низькі значення показників рівня емоційного вигорання притаманні особам з ознаками сильної нервової системи. Окреслено перспективи подальших досліджень проблем професійного становлення особистості.

Ключові слова: *нейродинаміка, професійна мотивація, емоційне вигорання, професійна майстерність.*

В статье исследовано влияние эмоционального выгорания на нейродинамические характеристики учителей и их профессиональную мотивацию в зависимости от этапа профессионального мастерства. Более низкие значения показателей уровня эмоционального выгорания свойственны людям с признаками сильной нервной системы. Намечены перспективы дальнейших исследований проблем профессионального становления личности.

Ключевые слова: *нейродинамика, профессиональная мотивация, эмоциональное выгорание, профессиональное мастерство.*

Influence of emotional burnout on neurodynamic characteristics of teachers and their professional motivation depending on professional skill got investigated in this article. The lower values of parameters of emotional burnout are peculiar to people with strong nervous system. Prospects of the further researches of problems of professional formation of the person are planned.

Keywords: *neurodynamic, professional motivation, emotional burnout, professional skills.*

Постановка проблеми. Професійне становлення людини охоплює періоди діяльності на різних стадіях розвитку людини як суб'єкта праці за класифікацією Е.Ф.Зєєра [3, с.122]. Відомо, що після навчан-

ня на етапі професійної адаптації людина починає самостійно працювати, набувати певного практичного досвіду, засвоювати систему взаємовідносин в колективі, всі ці процеси підсилюються мотивацією до професійної діяльності. Наступна стадія пов'язана з первинною професіоналізацією та становленням спеціаліста, яка супроводжується зануренням в професійне середовище. Реалізація праці здійснюється відносно стійкими та оптимальними для працівника засобами, стабілізація діяльності супроводжується формуванням нової системи відносин особистості у професійному середовищі та ставленням до самого себе. Подальша професіоналізація характеризується індивідуалізацією технологій виконання діяльності, напрацюванням особистісної професійної позиції, оптимальним рівнем професійної активності. Перехід від одного етапу до іншого у більшості людей відбувається послідовно, і тоді подолання етапів професійного становлення значною мірою залежить від індивідуальної своєрідності особистості та неповторності її професійного шляху. Іноді відбувається навпаки, перехід супроводжується психічною напругою, внутрішніми конфліктами та кризами.

Наведені етапи становлення професіонала відповідають ідеальному професійному розвитку, але в сучасних умовах ринкових відносин людина може стати безробітною, в результаті чого в неї можуть виникати внутрішні конфлікти між надіями та дійсністю буття. І тоді знову може виникнути проблема професійного самовизначення, перепідготовки, адаптації до іншого виду діяльності, тобто повернення на певні стадії професіонального становлення. Також треба зауважити, що досить часто поряд з професійним зростанням у викладачів спостерігається і професійний спад, певні психологічно руйнівні процеси, які можуть бути обумовлені і особистісними проблемами, і непорозумінням та помилками в стосунках, як з учнями, так і з колегами, що може супроводжуватися накопиченням негативних емоцій та розвитком емоційного вигорання.

За визначенням дослідників [1; 2; 8], емоційне вигорання – це певний психологічний стан людини, який супроводжується почуттям постійної втомленості, виснаженості, певними психосоматичними розладами, безсонням, негативним ставленням до робочих обов'язків. При тривалій дії емоційного вигорання у людини може розвинути стрес з порушеннями серцево-судинної, нервової та системи травлення та інше. Найбільше вразливими до емоційного вигорання є люди професій типу "людина-людина", які за службовими обов'язками спілкуються з клієнтами, учнями, колегами, хворими, тобто це вчителі, викладачі, менеджери та лікарі.

Тому метою даної статті є виявлення, на основі теоретичного та експериментального досліджень, впливу емоційного вигорання на нейродинамічні характеристики та професійну мотивацію вчителів на різних

етапах професійної майстерності. Таке дослідження є досить актуальним, тому що останні постійні "вдосконалення" системи освіти не сприяють підвищенню почуттів стабільності та впевненості працівників освіти, що є додатковими факторами появи емоційного вигорання, зниження мотивації до діяльності, загальним погіршенням психофізіологічного стану людини.

Властивості нервової системи (НС) є основою психофізіологічного стану людини, обумовлюють її нейродинаміку, яка є основним чинником індивідуальності людини як особистості, прояву особливостей психічної сфери, котрі формують дії людини, обумовлюють її поведінку, навички, інтереси та знання. Тип вищої нервової діяльності додає своєрідності поведінці людини, визначає такі характеристики, як рухливість, швидкість або неквапливість реагування НС. Тобто, нейродинамічні властивості особистості визначають індивідуальний стиль її діяльності як фінального етапу становлення професіонала, розвитку професійних здібностей, обумовлюють професійну придатність до обраної праці. Шлях пристосування людини до діяльності передбачає формування таких засобів та дій, які є для неї оптимальними та відповідають особистісним психофізіологічним особливостям [12]. Але нейродинаміка людини має прояв не тільки в зовнішній поведінці та руховій активності, але й в мозкової діяльності, в загальній працездатності через темпераментальні особливості та характер. Властивості НС впливають на діяльність, але не визначають її продуктивності, і одні властивості психіки можуть бути компенсовані за рахунок інших, наприклад, мотивації або вольових зусиль.

Таким чином, перш за все в даному дослідженні були визначені властивості НС в процесі професійного становлення від адаптації до діяльності до певного рівня майстерності у професіях типу "людина-людина", зокрема вчителів англійської мови. Рівень майстерності вчителів оцінювався за категорією кваліфікації. Можливо, обрання такого формального критерію за оцінку професіоналізму не є адекватним, але іншого офіційного показника не було знайдено. Професійний стаж не є досить адекватним показником рівня майстерності, тому що є наукові дані, що після 10-15 років праці у вчителів можуть розвинути професійні деформації. У процесі роботи можуть формуватися не тільки професійні знання, вміння й навички, але і суб'єктивний склад мислення, звички, професійні особливості особистості, і тому довгий трудовий шлях викладача у школі не завжди відповідає високому рівню професіоналізму [11].

В дослідженні брали участь вчителі іноземної мови різних категорій професійної майстерності: I категорії – 23 особи (I група), II категорії – 21 особа (II група), вищої кваліфікації – 29 осіб (III група).

Властивості НС (*сила-слабкість, рухливість-інертність та врівноваженість-неврівноваженість*) оцінювались опосередковано за допомогою "Особистісного опитувальника Я. Стреляу" [10].

Темпераментальні особливості, як то: *екстраверсія – інтроверсія, емоційна збудливість – емоційна врівноваженість, темп реакції (швидкий – повільний), активність* (висока або низька) оцінювались за допомогою опитувальника "Дослідження психологічної структури темпераменту" Б.М.Смірнова [4].

Також нами в дослідженні були використані методики "Структура мотивації трудової діяльності (К.Земфір)" для визначення структури мотивації трудової діяльності викладача [5], "Мотиви вибору діяльності викладача (Є.П.Ільїн)" для якісного аналізу викладачем мотиваційної структури своєї педагогічної діяльності, для виявлення найбільш значущих причин вибору професії викладача [5], "Діагностика рівня емоційного вигорання (В.В.Бойко)" для виявлення синдрому емоційного вигорання (симптоми: "незадоволеність собою", "загнаність у клітку", "редукція професійних обов'язків", "емоційна відстороненість", "особистісна відстороненість" [5].

За методикою Я. Стреляу було визначено, що за показником сили НС за збудженням, сили НС за гальмуванням та показником рухливості нервових процесів більшості вчителів всіх рівнів кваліфікації притаманна висока концентрація наведених властивостей – від 81% до 100%. Більшості вчителів нашої вибірки притаманна врівноваженість за силою НС, і це від 52,3% до 62,5% вчителів всіх трьох категорій професіоналізму. Найбільш "неврівноваженими" в бік збудження виявилися вчителі II категорії – 38,1%, а неуврівноваженість в бік гальмування була зафіксована для незначної групи – від 13% до 9,6% (табл. 1). Отже, значна більшість вчителів I, II та вищої категорій характеризувалася ознаками сильного типу НС. В таблиці 1 є скорочення: НК – низька концентрація; ВК – висока концентрація; НЗ – неуврівноваженість у бік збудження; В – врівноваженість; НГ – неуврівноваженість у бік гальмування.

Таблиця 1.

**Розподіл вчителів різної категорії професійної кваліфікації
за значеннями концентрації властивостей НС
за опитувальником Я. Стреляу**

Категорія вчителів	Показники за опитувальником Я. Стреляу (%)								
	Сила за збудженням		Сила за гальмуванням		Рухливість		Врівноваженість за силою НС		
	НК	ВК	НК	ВК	НК	ВК	НЗ	В	НГ
I категорія	4,3	95,7	0	100	4,3	95,7	26,1	60,9	13
II категорія	19,0	81	4,8	95,2	14,3	85,7	38,1	52,3	9,6
Вища категорія	13,8	86,2	0	100	0	100	27,6	62,5	9,9

Вважається, що представникам професій типу "людина-людина", зокрема вчителям, притаманна така властивість як екстраверсія, яку пов'язують з відкритістю та комунікативними здібностями людини. Дослідження даної вибірки виявило, що дуже висока та висока екстраверсія притаманна лише 34,8% вчителів I категорії; 32,4% – II категорії та 41,4% вчителів вищої категорії. Також була визначена досить велика група з ознаками інтроверсії: 26,1%; 42,8%; 27,6% – відповідно групам категорій вчителів від I до вищої. Отже, найбільш "відкриті" вчителі вищої категорії професіоналізму, найбільш "закриті" – вчителі II категорії. Середня градація властивості означає однакову можливість прояву як екстраверсії, так і інтроверсії, а таких вчителів було практично третина в кожній з груп (табл. 2).

Таблиця 2.

**Розподіл вчителів різної категорії професійної кваліфікації
за значеннями показників властивостей темпераменту
(опитувальник Б.Н. Смірнова)**

Ступінь прояву	I категорія вчителів N = 23					II категорія вчителів N = 21					Вища категорія вчителів N = 29				
	Інт	Пл	ЕС	Н	Пас	Інт	Пл	ЕС	Н	Пас	Інт	Пл	ЕС	Н	Пас
ДВ	17,4	-	17,4	8,7	13	28,6	9,5	-	19	28,6	17,2	-	17,2	20,7	13,8
В	8,7	8,7	13	17,4	30,5	14,2	4,8	4,8	19,1	19	10,4	3,4	3,5	24,1	13,8
С	39,1	39,1	34,8	43,5	43,5	23,8	38,1	19	38,1	42,8	31	65,6	34,5	41,4	48,3
В	17,4	30,5	30,5	30,4	8,7	19,2	14,3	38,1	23,8	9,6	34,5	13,8	27,6	13,8	10,3
ДВ	17,4	21,7	4,3	-	4,3	14,2	33,3	38,1	-	-	6,9	17,2	17,2	-	13,8
	Екс	Риг	ЕЗ	ШР	А	Екс	Риг	ЕЗ	ШР	А	Екс	Риг	ЕЗ	ШР	А

Скорочення властивостей темпераменту: Інт – інтроверсія, Пл – пластичність, ЕС – емоційна стійкість, Н – неквапливість, Пас – пасивність, Екс – екстраверсія, Риг – ригідність, ЕЗ – емоційна збудливість, ШР – швидкість реакції, А – активність. Ступінь прояву властивості: ДВ – дуже висока, В – висока, С – середня.

Відомо, що за показниками "пластичність-ригідність": "пластичні" здатні до легкої зміни установок або виду діяльності; "ригідні" ж більш інертні та консервативні. З'ясовано, що більшості вчителів I та II категорій професіоналізму притаманна ригідність, при чому вчителям I групи – висока ригідність (30,5%), а вчителям II групи – дуже висока (33,3%). "Пластичними" виявилися лише 8,7% вчителів I групи та 14,3% вчителів II групи. І приблизно по 40% вчителів даних груп характеризувалися середнім рівнем даної властивості темпераменту. Основна ж більшість вчителів вищої категорії (65,6%, табл.2) потрапила до групи з середнім рівнем значення, коли ригідність дорівнює пластичності. Отже, наявність великої групи вчителів I та II категорії з ознаками ригідності було досить несподіваним результатом, тому як професійність

передбачає постійне самовдосконалення, що потребує саме пластичності.

За показником "емоційна стійкість-емоційна збудливість" нами було отримано (табл. 2) результати, які вказують на те, що емоційно стійкими є 30,4% вчителів I категорії і лише 4,8% – вчителів II категорії та 20,7% – вищої. А от емоційно збудливими виявилися 34,8% вчителів I категорії; 76,2% – II категорії та 44,8% вчителів вищої категорії. Інші вчителі нашої вибірки характеризувалися середнім рівнем прояву цієї властивості. Отже, найбільш вразливими, емоційно збудливими виявилися вчителі II категорії професіоналізму.

З високою швидкістю реакції була визначена найбільша група серед вчителів I категорії (30,4%), II категорії – лише 23,8% та 13,8% – вчителів вищої категорії. Альтернативна протилежність швидкості реакції, а саме неквапливість, характеризувала 26,1% вчителів I категорії, 38,1% вчителів II категорії, та найбільша група, а саме 44,8% – визначена серед вчителів вищої категорії. Тобто, було з'ясовано, що з швидкою реакцією більше представників серед вчителів I категорії, а "неквапливих" – найбільше серед вчителів вищої категорії.

За показником "активність-пасивність": низька активність характеризувала лише 13% вчителів I категорії; 9,6% – вчителів II категорії та 24,1% вчителів вищої категорії. Виражену пасивність мали 43,5% вчителів I категорії, 47,6% вчителів II категорії, 27,6% вчителів вищої категорії. Середню групу склали приблизно однакові групи – від 43% до 48% досліджуваних вчителів, коли прояви активності нівелюються такими ж проявами пасивності.

Опитувальник по визначенню психологічної структури темпераменту Б.М.Смірнова має шкалу відвертості, яка свідчить про надійність отриманих результатів. Для вчителів I категорії висока ступінь відвертості була притаманна 65,2% (група з середніми значеннями складала 30,5%), що свідчить про достатню надійність результатів; для вчителів II категорії – 81%, а це вказує на досить високу надійність отриманих результатів. Щодо вчителів вищої категорії, то лише 48,3% досліджуваних виказали високу надійність результатів. Можливо, життєвий досвід вчителів вищої категорії, які на нашу думку є високо досвідченими у професії, не дав можливості людині розкритися та бути відвертими при дослідженні.

За результатами проведеного дослідження було з'ясовано, що всі групи вчителів різної категорії професійної кваліфікації виявили ознаки сильного типу нервової системи, що, можливо, свідчить про їх високу адаптованість до робочих навантажень. Звертає на себе увагу й той факт, що з підвищенням рівня кваліфікації категорії збільшується

група "інтровертів", "емоційно збудливих", "неквапливих" та "пасивних" серед вчителів нашої вибірки.

Відношення людини до професії обумовлюють багато факторів, серед яких виділяють мотиваційні компоненти, через які людина визначає привабливість обраної професії, обґрунтовує її перевагу серед інших. На формування мотивів впливають як оцінка професії в суспільстві за її значущість, так і матеріальна сторона, а саме оплата або умови даного виду діяльності. Також відношення до професії формують кваліфікаційні компоненти, які потребують попередньої підготовки, знання та вміння, що надбанні в процесі навчання або практики. За Н.Д. Левітовим, на створення мотивів та придбання знань, вмінь та навичок до праці впливають індивідуально-психологічні особливості особистості, що мають стабільність та обумовлені природною, біологічною основою, є вродженими, тобто нейродинамічні особливості [6].

В.С.Мерлін [7, с.69] підкреслював, що мотив залежить від психіки людини в цілому, від її характерологічних властивостей, а мотиви та темперамент визначають динамічні особливості психіки. Наприклад, прискорений темп праці характеризує людину сангвіністичного темпераменту, але в той же час може залежати від підвищеного інтересу до праці. А з іншого боку, ступінь активності самого мотиву буде залежати від її темпераменту. Відмічено також, що у досліджених зі слабкою та невірноваженою НС підсилення мотиву більш ефективно [7, с.70], що пояснюється тим, що "слабкі та невірноважені" характеризуються більш високою емоційною збудливістю. Однакова інструкція викликає у "слабких" більш сильну емоційну реакцію в порівнянні з "сильними", а емоційний стан є джерелом енергії щодо мотиву. На практиці люди зі слабкою та невірноваженою НС в умовах, коли треба підвищити швидкість або продуктивність праці, потребують зовнішньої стимуляції мотивів (похвала, нагорода, звернення до совісті...) більше, ніж "сильні" та "вірноважені".

Така властивість темпераменту, як "екстраверсія-інтроверсія", також впливає на активність мотивів. Екстраверт безпосередньо реагує на зовнішні подразники, які визначають переживання та реакції людини. У інтровертів переживання та дії значною мірою обумовлені подіями внутрішнього світу – образами та уявленнями. За В.С. Мерліним, екстраверсія пов'язана з силою та рухливістю нервових процесів, а інтроверсія – зі слабкістю та інертністю; у екстравертів мотив спілкування більш активний, ніж у інтровертів.

Результати дослідження за методикою "Мотиви вибору діяльності викладача" (Е.П. Льїн) на різних етапах професійної майстерності наведені у таблиці 3, в якій є скорочення: Н – низький рівень розвитку мотиву; С – середній рівень розвитку мотиву; В – високий рівень розвитку мотиву.

Таблиця 3

**Результати дослідження за методикою
"Мотиви вибору діяльності викладача" (Е.П. Ільїн)**

Назва мотиву	II категорія (%)			I категорія (%)			Вища категорія (%)		
	Н	С	В	Н	С	В	Н	С	В
Професійні мотиви	0	45,0	55,0	0	34,8	65,2	3,3	16,7	80
Мотиви особистісного зростання	25,0	30,0	45,0	13,0	52,2	34,8	23,3	32,6	40,1
Соціальні мотиви	15,0	15,0	70	13,0	26,1	60,9	0	13,3	86,7
Мотиви розширення власних можливостей	75,0	15,0	10,0	52,2	30,4	17,4	60,0	33,3	6,7
Утилітарні мотиви	65,0	20,0	15,0	30,4	56,6	13,0	33,3	43,3	23,4

Як видно з таблиці 3, більш високі рівні розвитку таких мотивів як: професійні та соціальні – мають викладачі вищої категорії. А от такі мотиви, як: мотиви розширення власних можливостей та утилітарні – більш вищого рівня у викладачів I категорії ніж II категорії, а у викладачів вищої категорії вони мають тенденцію до зниження. А мотиви особистісного зростання у викладачів, залежно від рівня кваліфікації, значно не відрізняються.

Щодо дослідження внутрішньої мотивації педагогічної діяльності, дослідниками [5] було визначено, що до оптимальних мотиваційних комплексів відносять два варіанти кількісного співвідношення показників типів професійної мотивації: $BM > ЗПМ > ЗНМ$ і $BM = ЗПМ > ЗНМ$, де позначення BM – внутрішня мотивація, $ЗПМ$ – зовнішня позитивна мотивація, $ЗНМ$ – зовнішня негативна мотивація. Найгіршим мотиваційним комплексом вважається $ЗНМ > ЗПМ > BM$. Тобто, потрібно враховувати не тільки співвідношення між типами професійної діяльності, але й кількісну різницю між ними.

У таблиці 4 наведені результати дослідження, проведеного за методикою "Структура мотивації трудової діяльності" (К. Замфір).

Таблиця 4

**Результати дослідження за методикою
"Структура мотивації трудової діяльності" (К. Замфір)**

Назва мотивації	Середні показники мотивів професійної діяльності		
	II категорія	I категорія	Вища категорія
Внутрішня мотивація (BM)	4,25	4,2	4,12
Зовнішня позитивна мотивація (ЗПМ)	4,73	4,72	4,43
Зовнішня негативна мотивація (ЗНМ)	3,38	3,85	3,62

Як видно з таблиці 4, на підставі отриманих даних визначається мотиваційний комплекс професійної діяльності як співвідношення між собою трьох типів мотивації: внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної (ЗНМ), тобто ми маємо формули співвідношень середніх показників мотивів професійної діяльності у викладачів іноземної мови різних категорій професійної майстерності: II категорії: $ВМ < ЗПМ > ЗНМ$ ($4,25 < 4,73 > 3,38$); I категорії: $ВМ < ЗПМ > ЗНМ$ ($4,2 < 4,72 > 3,85$); вищої категорії: $ВМ < ЗПМ > ЗНМ$ ($4,12 < 4,43 > 3,65$).

Тобто було з'ясовано, що викладачі всіх категорій нашої вибірки мають високі показники зовнішньої позитивної мотивації професійної діяльності, яка в них є вищою за негативну зовнішню мотивацію. Але при цьому зазначимо, що рівень внутрішньої мотивації потребує розроблення корекційної програми.

Результати дослідження за методикою "Діагностика рівня емоційного вигорання" (В.В. Бойко) по окремим симптомам емоційного вигорання наведені у таблиці 5, в якій є скорочення: НС – несформований симптом; СФ – симптом, що формується; СС – сформований симптом.

Таблиця 5

Результати дослідження за методикою "Діагностика рівня емоційного вигорання" (В.В. Бойко) по окремим симптомам емоційного вигорання

Назва симптому	II категорія (%)			I категорія (%)			Вища категорія (%)		
	НС	СФ	СС	НС	СФ	СС	НС	СФ	СС
Невдоволеність собою	55,0	35,0	10,0	78,3	21,7	0	73,3	23,3	3,4
Загнаність у клітку	65,0	5,0	30,0	69,6	17,4	13,0	73,3	20,0	6,7
Редукція професійних обов'язків	15,0	30,0	55,0	39,1	26,1	34,8	36,6	33,3	30,1
Емоційна відстороненість	70,0	25,0	5,0	69,6	30,4	0	86,6	10,0	3,4
Особистісна відстороненість (деперсоналізація)	35,0	30,0	35,0	74,0	8,6	17,4	76,6	13,3	10,1

Як видно з таблиці 5, якщо розглядати показники емоційного вигорання по окремим симптомам, то нами було розглянуто тенденції до зниження показників сформованих симптомів в залежності від рівня професійної майстерності вчителів:

- симптом "загнаності у клітку": II категорія – 30,0%; I категорія – 13,0%; вища категорія – 6,7%;

- симптом "редукція професійних обов'язків": II категорія – 55,0%; I категорія – 34,8%; вища категорія – 30,1%;

- симптом "особистісна відстороненість" – II категорія – 35,0%; I категорія – 17,4%; вища категорія – 10,1%.

А за показниками симптому "невдоволеності собою" найбільші показники спостерігаються серед викладачів II категорії – 10,0%; у викладачів I категорії – 0%; а у викладачів вищої категорії – 3,4%. Схожі тенденції визначено і за симптомом "емоційної відстороненості": II категорії – 5,0%; викладачів I категорії – 0%; вищої категорії – 3,4%.

У таблиці 6 наведені загальні результати дослідження за синдромом "емоційного вигорання" (В.В. Бойко).

Таблиця 6

**Загальні результати дослідження за синдромом
"емоційне вигорання" (В.В. Бойко)**

Етап професійної майстерності	Відсутність емоційного вигорання	Вигорання, що формується	Синдром емоційного вигорання
	%	%	%
II категорія	35,0	45,0	20,0
I категорія	56,5	39,2	4,3
Вища категорія	76,6	20,0	3,4

Як видно з таблиці 6, серед викладачів іноземної мови різних категорій професійної майстерності сформований синдром емоційного вигорання здебільшого мають викладачі іноземної мови II категорії – 20,0%; серед викладачів I категорії – 4,3%, а серед викладачів вищої категорії цей показник найнижчий – 3,4%. Тобто, чим вищий рівень професійної майстерності, тим нижчим є показник синдрому емоційного вигорання в нашій вибірці.

В даному дослідженні нами було проведено кореляційний аналіз між нейродинамічними показниками та показниками методик по визначенню професійної мотивації та рівня емоційного вигорання вчителів. Результати кореляційного аналізу зафіксували значну кількість статистично значущих кореляційних зв'язків між показниками властивостей НС і темпераменту та питаннями методик стосовно мотивів професійної діяльності та емоційного вигорання. В таблиці 7 позначені тільки кореляційні зв'язки, а значення коефіцієнтів кореляції не представлені. В таблиці є позначення достовірності результатів: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; "+" – позитивна пряма кореляція, "-" – негативна кореляція. Також в таблиці є скорочення: ПрМ – професійні мотиви; МОЗ – мотиви особистісного зростання; МСІ – мотиви соціальної ідентифікації; РВМ – розширення власних можливостей; УМ – утилітарні мотиви; ВМ – внутрішня мотивація; ЗПМ – зовнішня позитивна мотивація; НС – незадоволеність собою; ЗК – загнаність у клітку; РПО – редукція професійних обов'язків; ЕмВ – емоційна відстороненість; ОВ – особистісна відстороненість; ЕВ – синдром емоційного вигорання.

Таблиця 7

**Кореляційні зв'язки між показниками нейродинаміки
та питаннями методик по визначенню мотивів професійної
діяльності та емоційного вигорання**

Показники нейродинаміки	Мотиви вибору діяльності викладачів (Є.П.Ільїн)					Структура мотивації трудової діяльності (К.Замфір)		«Діагностика рівня емоційного вигорання (В.В.Бойко)».					
	ПрМ.	МОЗ	МСІ	РВМ	УМ	ВМ	ЗПМ	НС	ЗК	РПО	ЕМВ	ОВ	ЕВ
Сила НС за збудженням	***	+	+	+		+	+		-*	-**		-**	-**
Сила НС за гальмуванням	***									-**	-*	-**	-**
Рухливість нервових процесів		+						-*		-**		-*	-**
Врівноваженість		***		+	-**					-*		-*	-*
Ригідність-пластичність					+					+		***	***
Емоційна збудливість - стійкість								+		***		***	***
Темп реакції					+		+				+		
Активність - пасивність	+		+						+	+			
Щирість	-**							+		***	***	***	***
Витривалість за тепліг-тестом					+				+				
Лабільність за тепліг-тестом							***		-*				
Реактивність	***	***					+			-**		-**	-**

Як видно з таблиці 7, показник сили НС за збудженням має велику кількість зв'язків з мотивацією трудової діяльності, мотивами трудової діяльності, а саме з професійними мотивами, мотивами особистісного зростання, соціальної ідентифікації та мотивами розширення власних можливостей. Отже, на підставі отриманих даних можна вважати, що в даній групі досліджених підвищення рівня сили НС за збудженням супроводжується підсиленням мотивації професійної діяльності. Зауважимо, що практично всі показники властивостей НС за методикою Я. Стреляу (сила за збудженням та гальмуванням, рухливість нервових процесів та врівноваженість) мають міцні негативні кореляційні зв'язки з показниками емоційного вигорання вчителів, зокрема такими його симптомами як редукцією професійних обов'язків, особистим відстороненням. Також були виявлені кореляційні зв'язки між показниками емоційного вигорання та темпераментальними особливо-

стями людини, зокрема з показниками "пластичність-ригідність" та "емоційна стійкість-емоційна збудливість".

Висновки. Наведені кореляційні взаємозв'язки між показниками свідчать про цілісність системи психофізіологічного забезпечення професійної діяльності, взаємовпливах фізіологічної та психологічної складових, а зокрема нейродинаміки та професійної мотивації. Визначено, що показники емоційного вигорання мають більш низький рівень розвитку у викладачів іноземної мови з ознаками сильної нервової системи та пов'язані з темпераментальними властивостями, які є основою працездатності людини.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження доводить, що при досить позитивних значеннях показників нейродинаміки, які свідчать про сильний тип нервової системи більшості вчителів нашої вибірки, та високу професійну мотивацію, було визначено значний вплив синдрому емоційного вигорання в процесі початкових етапів професіоналізації. Такі тенденції вказують на необхідність розроблення корекційної програми, а також перевірки отриманих результатів на інших представниках професій типу "людина-людина".

ЛІТЕРАТУРА

1. Водопьянова Н.Е. Синдром "психического выгорания" в коммуникативных профессиях // Психология здоровья / Под. ред. Г. С. Никифорова. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – 498 с.
2. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Учебное пособие для ВУЗов – М.: Академический проект, 2003 – с.122.
4. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. – СПб.: Питер, 2004 – с. 464-466.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2008. – 512 с.
6. Левитов Н.Д. Психология труда. – М.: Учпедгиз РСФСР, 1963. – 240 с.
7. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека / Учебное пособие для спецкурса. – Пермь, 1971. – с.70.
8. Орел В.Е. Феномен "выгорания" в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы // Психологический журнал. 2001. Т. 22, № 1., с. 90-101.
9. Семіченко В.А. Психологія: Темперамент. – Київ-Полтава: Форміка, 2001. – 168 с.
10. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии – М.: Прогресс, 1982 – 232 с.

11. Рогов Е.И. Выбор профессии: Становление профессионала.— М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, — 2003. — 336 с.
12. Шадрин В.М. Психологические основы формирования двигательного навыка. — Казань: Из-во КГУ, 1978. — 176 с.